

Opis źródła:

Poniższe źródło to list Adama Wyrozębskiego, napisany 22 października 1940 r. Autor listu był warszawskim urzędnikiem, związanym z Polską Partią Socjalistyczną. W 1901 r. został aresztowany za „rozszerzanie i przemycanie antyrządowych wydawnictw polskich”: znaleziono przy nim „Przegląd Wszechpolski”. Został zesłany do Rosji, do guberni wołogdańskiej na okres 3 lat, po czym wrócił do Polski. Pracę zawodową łączył z działalnością społeczną. Wybuch II wojny światowej zastał go wraz z żoną i córką w Nowogródku, podczas odwiedzin u rodziny. W ramach drugiej, masowej deportacji obywateli polskich z kresów wschodnich II Rzeczypospolitej, Wyrozębski z najbliższymi został wywieziony do Kazachstanu. W kwietniu 1940 r. dotarli na miejsce zesłania do Morozowki. Adam Wyrozębski zmarł 5 czerwca 1941 r. w szpitalu w niedalekiej od Morozowki Rodnikowce¹.

Miejsce wydania.

Ł. Szleszkowski, *Listy z Morozowki 1940–1946*, Warszawa 2024, s. 46–49, nr 31.

Miejsce przechowywania źródła.

Oryginał listu znajduje się w rodzinnym archiwum Łukasza Szleszkowskiego.

Tekst źródła:

Nadawca: Adam Wyrozębski, Morozowka

Adresat: Maria Nowicka, Otwock

22/X.40

Najdrożsi! Dawno nie pisałem, bo od m[iesi]ca pracuję w biurze, jako buchalter, przy czym od 1.VII.40 tj. od chwili, kiedy byłem zwolniony, nikt nic nie robił więc są wielkie zaległości, bilans na 1.I.40 r. fałszywy, jednym słowem orka szalona, a warunki b[ardzo] ciężkie. U nas już wichry zimne, deszcze, przymrozki, śnieg i mrozy już do 8°–10° dochodziły – lokal biurowy bez podwójnych okien, nieogrzewany; wynagrodzenie – 1,75 t.zw. trudodnia (t.j. dnia pracy), a na trudodzień już nic nie będą wydawać nam, czyli praca właściwie darmowa, poza produktami; około 3 tyg. otrzymałem 1 kg chleba, 400 gr[amów] mąki, 40 gr masła dziennie, oraz warzywa: kartofle, buraki, marchew ale teraz nie ma ani chleba ani mąki (młyn nieczynny), a warzywa – na wykończeniu. Jak dalej będzie nie wiem; w ciągu miesiąca otrzymałem 2 skórki

¹ Ł. Szleszkowski, *Listy z Morozowki 1940–1946*, Warszawa 2024, s. 10–19.

jagnięce na czapkę i 500 gr[amów] wełny na rękawice i skarpety; mają jeszcze wydawać wełnę (na mnie wypadnie 464 gr[amów], a na Krysie około kilograma). Obawa przed zimą gnębi nas, ubranie w strzępach i łatach; bielizny nie ma, ciepłego palta też nie mówiąc o obuwiu – przy tym w ostatnich czasach coś z sercem feler – muszę nie forsować się. Poza tym czuję się dobrze, z zapalem pracuję całe dnie, boć to praca raczej o charakterze społecznym. Dzisiaj o 5-ej zostałem wyproszony z biura, urzęduje Sędzia Ludowy – sędzi Prezesa i Zastępcę tegoż. Nie myślcie, że ja nie jestem ważniakiem tutaj, buchalter na równi z Prezesem jest za wszystko, co się dzieje w kolchozie odpowiedzialny, podpisuje czeki do banków razem z Prezesem, zaciąga pożyczki – w ogóle opiera się o niego. Jest tylko tragedią, że objąłem stanowisko w okresie największego gwałtu; należy czynić rozrachunki, sprawozdanie roczny bilans, a przy tym 2 m[iesią]ce zaległości i salda styczniowe nie... . Ale jakoś zrobi się. Muszę tylko wymóc jaką ludzką zapłatę, choćby za zaległości, no i bieżące jedzenie, lub zbożowy ekwiwalent. Dzięki temu, że pracuję jedliśmy cielęcinę (1 ½ kg z cielaka, którego wilki nie zdążyły dojeść bo u nas poza tym mięsa nie ma, a w mieście i daleko i drogo). Tutaj można nabyć ale całego barana, cielaka lub krowę ale na to jednak trzeba mieć forszę. Wilki płaczą się około naszej chaty; obecnie zajmujemy lokal z podłogą drewnianą – jedyny we wsi. Byłoby dobrze, gdybym pracował od początku roku ale teraz jest gorzej, bo forsy nie mamy. Ostatnio za wiele zażerałem jarzyn i popsulem sobie kiszki, ale po salolu i węglu – jakoś lepiej. Digitalis serce mi poprawił, a jod zażywam – bo lekarka uznała że mam w prawej ręce żyły zbyt stwardniałe, trzeba solą rozpuścić bym w razie potrzeby i z tej ręki mógł krwi użyzczać (czujecie, jaki to fason, być w tym wieku i w tych warunkach życiowych – krwiodawcą) a tutaj znaleźliśmy się, jako krwiopijcy?! Do Gen[eralnego] Konsulatu nie pisałem, bo po niemiecku nie umiem, a nie wiem w jakim innym języku pisać należy. Z Komisariatu Spr[aw] Wewn[ętrznych] – odpowiedzi nie otrzymałem dotychczas, czekam wciąż cierpliwie. Czujemy się wszyscy znośnie, jeno bezustanne wichry a raczej huragany (buranami tutaj zwane) wywołują katar – wszyscy w mniejszym lub większym stopniu jesteśmy zakatarzeni, nawet cudna Ewunia, ta jedyna nasza rozkosz w nędznym bytowaniu. Ile dziecko to posiada sprytu [...]. Ile nas to kosztuje, że Stefan nie tylko, że nie może osobiście jej podziwiać, ale nawet mu tego opisać nie możemy, nie mając żadnej pewności, czy list otrzyma. Pisaliśmy na oba adresy i do Pawliszczewa Boru i do Griazowca listy polecane, listów nam nie zwrócono, bo i ze Starobielska nie zwracano. W Griazowcu byłem w 1903/1905 r., bo to tylko 40 klm. od Wołogdy – kurort; dobrze byłoby gdyby tam był, bo to i ryby i rydze, moroszka, jagód w bród, no i zboże powinno być, a kąpiele błotne – to... . Trzeba jednak być dobrej myśli, nie dawać się aż do zdechu – a może niedługo będziemy razem, wzgl[ędnie] w jednym państwie. Tutaj byłoby dobrze, gdyby władza była

energiczniejszą i więcej uspołecznioną, mniej egoistyczną – ale i Prezes i Zastępca tylko o sobie i swych rodzinach myślą, a reszta niechaj się wali, z głodu zdycha – może Sąd dzisiejszy spowoduje zmianę – każda zmiana będzie na naszą korzyść. Dawno od Was nie było wieści, co słyhać jak czuje się ukochany Andrzejek, piszcie obszernie – czekamy na listy, jak kania na dżdż (polonistko popraw, jeśli błędnie napisane). Serdeczne ucałowania dla wszystkich, Przyjaciołom i znajomym pozdrowienia od dalekich kołchoźników.

Adam.

Słowniczek pojęć:

Morozowka – Morozówka, przysiółek w rejonie rodnikowskim, w obwodzie aktiubińskim w północno-zachodnim Kazachstanie. Za: Ł. Szleszkowski, *Listy z Morozowki...*, s. 18.

Buchalter – księgowy – <https://sjp.pwn.pl/sjp/buchalter;2552746.html>

Feler – potocznie: usterka – <https://sjp.pwn.pl/sjp/feler;2458747.html>

Salol – lekarstwo używane do odkażania przewodu pokarmowego i dróg moczowych – <https://sjp.pwn.pl/sjp/salol;2574745.html>

Digitalis – lek nasercowy, otrzymywany z liści naparstnicy – <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/digitalis;5420848.html> [dostęp dn. 16 VI 2024 r.].

Komisariat Spr[aw] Wewn[ętrznych] – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (NKWD); radziecki organ odpowiedzialny m.in. za represje wobec Polaków (np. deportacje Polaków do Kazachstanu, czy zbrodnię katyńską). Za: Ł. Szleszkowski, *Listy z Morozowki...*, s. 47, przyp. 88.

Pawliszczew Bor i Griazowiec – miasta w Rosji, gdzie znajdowały się obozy sowieckie, w których m.in. internowano polskich oficerów. Stefan Lisowski, o którym mowa w liście, nie żył już od wiosny 1940 r. Krewny Adama Wyrożębskiego został zamordowany przez NKWD i pochowany w masowym grobie w Piatichatkach koło Charkowa; znajduje się na Liście Katyńskiej. Za: Ł. Szleszkowski, *Listy z Morozowki...*, s. 16, 48, przyp. 89.

Starobielsk – miasto na Ukrainie w obwodzie ługańskim; tu znajdował się obóz jeniecki, skąd wywożono polskich oficerów na egzekucje koło Charkowa – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Starobielsk;3979108.html>

Wologda – miasto na północnym zachodzie europejskiej części Rosji; stolica obwodu wołogodzkiego – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wologda;3997871.html>

Moroszka – dziko rosnący gatunek maliny – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/moroszka;3943557.html>

Pytania do źródła.

Pytania dla uczniów szkoły podstawowej i uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. W jaki sposób zarządzano kołchozem? Jakie nieprawidłowości w postępowaniu zarządzających można dostrzec w tekście?
2. Scharakteryzuj warunki pobytu deportowanych do Kazachstanu Polaków, o których pisze autor źródła.
3. Wymień formy represji stosowane przez Sowietów wobec mieszkańców kazachskiego kołchozu.
4. W jaki sposób autor wraz z rodziną próbował uwolnić się z Kazachstanu?
5. Jakiej zbrodni sowieckiej należy się domyślać odnośnie osoby wymienionej w tekście źródła Stefana? Uzasadnij swoją odpowiedź odpowiednimi argumentami.

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. Scharakteryzuj politykę ZSRR wobec Polaków na ziemiach zajętych po 17 IX 1939 r. przez Sowietów. Wykorzystaj takie pojęcia, jak m.in. deportacje, zbrodnia katyńska, polityka wynaradawiania, paszportyzacja.

Literatura pomocnicza:

Boćkowski D., *Jak piskłęta z gniazd. Dzieci polskie w ZSRR w okresie II wojny światowej*, Warszawa–Wrocław 1995, s. 23–138.

Brzoza Cz., Sowa A.L., *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 570–578.

Kaczmarek R., *Historia Polski 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 397–402.

Kowalska E., *Przeżyć, aby wrócić! Polscy zesłańcy lat 1940–1941 w ZSRR i ich losy do roku 1946*, Warszawa 1998.

Rohoziński J., *Pionierzy w stepie? Kazachstańscy Polacy jako element sowieckiego projektu modernizacyjnego*, Warszawa 2021.

Serce pozostało w ojczyźnie. Obywatele polscy na sowieckim zesłaniu (1940–1946), autor opracowania merytorycznego E. Mironowicz, red. P. Popławski, P. Bosko, Białystok 2022.

Najważniejsze cezury:

Omawiane źródło pochodzi z 1940 r. W tym roku trwa II wojna światowa. W marcu kończy się wojna zimowa: na mocy pokoju moskiewskiego Finlandia zachowuje niepodległość, ale traci Przesmyk Karelski i część Karelii. W kwietniu Niemcy atakują Norwegię. Premierem

ogłasza się Vidkun Quisling (kolaborujący z nazistami), który wezwał rodaków do zaprzestania oporu. Na podstawie rozkazu Heinricha Himmlera założono obóz koncentracyjny Auschwitz. W Katyniu, Charkowie i Miednoje NKWD wymordowało kilkanaście tysięcy polskich oficerów. W maju następuje niemiecki atak na Francję, Holandię i Belgię. Stanowisko premiera Wielkiej Brytanii obejmuje Winston Churchill. Jeszcze w maju Holandia i Belgia kapitulują przez Niemcami. W tym samym miesiącu rozpoczyna się ewakuacja wojsk brytyjskich i części francuskich z Dunkierki do Wielkiej Brytanii. Alianci odbijają Narwik. W czerwcu następuje kapitulacja wojsk norweskich, co pociąga za sobą wycofanie się aliantów z Norwegii. Włochy wypowiadają wojnę Francji. Także w czerwcu Niemcy zajmują Paryż, a Armia Czerwona wkracza na tereny Litwy, Estonii i Łotwy. Premierem Francji zostaje Philippe Pétain. Na mocy porozumienia rozejmowego między Niemcami a rządem Pétaina. W części nieokupowanej utworzono tzw. Wolną Francję z rządem w Vichy. W lipcu na Litwie, Łotwie i Estonii, pod okupacją sowiecką i w atmosferze strachu odbywają się wybory do „sejmu ludowego”. W sierpniu z części Besarabii odebranej Rumunii proklamowano Mołdawską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Do ZSRR zostają wcielone Litwa, Łotwa i Estonia. We Francji powstaje Komitet Wolnej Francji z gen. Charles'em de Gaulle'em na czele. Od sierpnia do października trwa bitwa o Wielką Brytanię. We wrześniu władzę dyktatorską w Rumunii obejmuje premier Iona Antonescu. W tym samym miesiącu Niemcy, Włochy i Japonia utworzyły Pakt Trzech. W październiku następuje włoski atak na Grecję. Już w następnym miesiącu Grecy przystąpili do ofensywy i wyparli Włochów z terytorium Grecji. W grudniu ma miejsce brytyjska ofensywa przeciw wojskom włoskim w Afryce. Większość sił 10. armii włoskiej zostaje rozbita, a Brytyjczycy wkraczają do Cyranejki.

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Karolina Maciaszek.